

І. С. Горнова (Одеса, Україна)

**«ХРОНОГРАФІЯ» МИХАЇЛА ПСЕЛЛА:
ІСТОРІЯ ВІДКРИТТЯ ПЕРШОДЖЕРЕЛА**

Творча спадщина Михаїла Пселла представлєна надзвичайно різноманітно, що не є характерним для діяча середньовіччя. В його творах міститься простора панорама поглядів і ідей, що відбивають візантійську дійсність XI ст. й дають історикові рідку можливість для досить докладного й глибокого вивчення візантійського суспільства. Саме в спадщині Пселла, особливо в головній праці цього видатного середньовічного мислителя - «Хронографії», містяться численні безцінні свідчення, що дозволяють реконструювати різні сторони з життя візантійського суспільства й дають можливість судити про соціальний і, особливо, політичний устрій Візантійської імперії. Проблемний характер «Хронографії» відомий кожному вченому, що використовував цей твір при дослідженні історії Візантії. І однією з таких проблем є питання про

походження першоджерела. Тільки після його остаточного розв'язання можна переходити до вирішення проблем, пов'язаних із семантикою всього твору.

«Хронографія» збереглась до наших днів у єдиному повному рукописі. Це список XII ст., що був зроблений неосвіченим каліграфом і зараз знаходиться в Паризькій Національній бібліотеці. Відомі також фрагменти "Хронографії", що дійшли до нашого часу. Так, російський вчений Я.М. Любарський при перекладі останніх глав «Хронографії» російською мовою враховував читання новознайденого фрагменту цього твору (рукопис Синайського монастиря св. Катерини, №1117)¹. Також є відомості про вивчення американським вченим Кеном Снайпсом знайденого ним нового списку рукопису „Хронографії” . Але смерть цього дослідника залиши а його працю незавершеною.

Відомо, що раніше існували й інші рукописи „Хронографії”. Так, Джон Багнелл Барі надає відомості про три списки цієї історичної праці, з що існували за часів середньовіччя . Один з цих манускриптів існував до кінця XVII ст. Його дослідження ієрусалимським патріархом Досіфеєм та залишені ним записи показали, що цей екземпляр відрізняється від того, що є доступним для нас зараз.

Два інші манускрипти існували в бібліотеці сучасного міста Текірдаг у Турції до середини XVI ст. Відомості про них містилися в каталозі, який австрійський посол, фламандець за походженням, Ог'єр де Бусбек привіз до Відня. В 1554 р. король Австрії Фердинанд відправив його до Константинополю залагоджувати конфлікт з турецьким султаном Сулейманом щодо земель Трансильванії. Бусбек був пристрасним колекціонером манускриптів, монет та всіх предметів давнини, і саме він залишив нам відомості про склад Текірдагської бібліотеки⁴.

Але, за невідомих обставин, Текірдагська бібліотека зникла. Ця прикра подія позбавила сучасників не тільки історичних манускриптів Пселла, але й творів багатьох його сучасників⁵.

Таким чином, у розпорядженні дослідників залишився єдиний безцінний відносно повний екземпляр „Хронографії”. Як вже було сказано, він зберігається у Паризькій Національній бібліотеці в кодексі під номером 1712. Цей корпус охоплює джерела з візантійської історії, що викладають події з часів утворення Візантійської імперії і до правління Михаїла VII. Окрім праці Михаїла Псела, до нього входять твори Симеона Логофета та Лева Диякона. Кодекс 1712, що зберігається в Національній (спочатку № 2563 Королівської бібліотеки в Парижі), складається з 430 аркушів, з них 422 пергаменних і вісім паперових. При цьому перші шість і останні десять аркушів відносяться до більш пізнього часу, приблизно до кінця XV ст., тоді як аркуші 7-420 палеографічно характерні для XII-XIII ст. Стародавній кодекс був у поганому стані, і в

XV в. перші й останні аркуші були підновлені, причому до збірника були додані дрібні статті.

Починається кодекс текстом, що охоплює 422 аркуша. Перші аркуші присвячені всесвітнім соборам, на п'ятому аркуші поміщена невелика хроніка подій - від Адама до Флорентійської унії. Аркуші із шостого по дванадцятий займає хроніка Симеона Логофета з написом "це Метафраст". Аркуші із тринадцятого по вісімнадцятий - це оповідання про будівлю храму св. Софії. Власне, історична частина кодексу починається з вісімнадцятого аркуша. Аж до 272-го аркуша йде "Анонімна хроніка" - від Адама до середини правління Романа II (959-961), складена на підставі різних джерел. Хронологічно вона прямо примикає до "Історії" Лева Диякона, що слідує далі.

Складається враження, що весь кодекс є за задумом замовника таким збірником, що представляє собою зв'язну історію Візантії до останньої чверті XI в. Починаючи з 272-го до 322-го аркуша в кодексі поміщена "Історія" Лева Диякона, після якої, примикаючи до неї як її продовження, йде "Хронографія" Михаїла Пселла, яка охоплює період від Василя II до Костянтина X Дуки. Два останніх аркуші хроніки підновлені тією ж рукою, що виявляється й на шостому аркуші хроніки Симеона Логофета. Останні сторінки з аркуша 424 зайняті ітінерарієм (від Кіпру до Тавриза) кінця XV ст., твором про військовий лад військ Мехмеда II, коротким оглядом подій від Адама, а також запискою про облогу Константинополя в 1422 р. Закінчується кодекс короткими повідомленнями про прагнення французького короля Карла VIII (1483-1498) відвоювати Константинополь у турків, про битву 1463 р., яка відбувалася між венеціанцями й турками, а також про будівлю храму св. Марка у Венеції. Водяний знак останніх аркушів рукопису відповідає розповсюдженому на початку XVI ст. у Західній Європі.

Вся основна частина рукопису (крім початкових шести й кінцевих десяти аркушів), тобто закінчення хроніки Симеона Логофета, анонімна хроніка, повний текст "Історії" Лева Диякона й майже вся "Хронографія" Михаїла Пселла - аж до аркуша 420 - написана однією рукою.

Кодекс 1712 став доступним вченим тільки з XVII ст., коли з'явилися каталоги рукописів Королівської Паризької бібліотеки. Спочатку, очевидно, рукопис перебував в Константинополі до заняття його турками⁶. Потім, за невідомих обставин, кодекс був розділений на окремі частини і «Хронографія» починає свій окремий шлях по приватним колекціям аж до возз'єднання всіх частин кодексу в XVII ст.

Історія появи цього рукопису у сховищах Паризької бібліотеки демонструє, що його значення було зрозуміле сучасникам ще за часів середньовіччя. Цей манускрипт був привезений до Галії нумізмом та бібліофілом Б. Рафаелем Трічетом, що більш відомий як видавець трактатів Леонардо да Вінчі, а також як видавець першої анотованої

бібліографії з історії мистецтва⁷. Потім він передав цей рукопис домініканському монаху Франциску Комбефізу (1605-1697), який використав його в своєму описі Константинополя. Рукопис фігурував під номером XVI серед сорока грецьких манускриптів колекції Трічета та позначений у каталозі під неточною назвою: *Chronica collecta ex dirersis auctoribus per Simeonem Logothetam*. Після смерті Трічета, його вдова продала всю колекцію Кольберу, міністру фінансів Людовика XIV, який і помістив її у королівську бібліотеку (La Bibliotheque Royale) . Від середини XVII ст. у Франції візантиністика переживала перший період розквіту. Наукова діяльність при дворі за Людовика XIV мала дуже вагомі здобутки в цій сфері. Досі безсистемна видавнича робота була підпорядкована раціональному планові, дедалі активнішою ставала пошукана і плідна дослідницька діяльність. Саме до цього часу відноситься початок активного вивчення творчості Михаїла Пселла.

Отже, не тільки зміст, але й історія збереження й вивчення «Хронографії» представляє самостійну дослідницьку цінність. Являючи собою ланцюг надзвичайних подій, ці «пригоди» рукописного тексту створюють особливу ауру, що змушує історика з великою пошаною торкатися сторінок стародавнього манускрипту, що зараз є доступним у перекладі на значну кількість світових мов.

Примітки:

- ¹ Любарский Я.Н. Историограф Михаил Пселл // Хронография. - М., 1978. - С .232.
- ² Там само. -С.233.
- ³ The History of Psellos / ed. by C. Sathas. - L., 1899. - P.8.
- ⁴ www.fordham.edu/halsall/mod/1555busbecq.html
- ⁵ The History of Psellos. - P. 9.
- ⁶ Сюзюмов М.Я. Лев Диакон и его время // Социальное развитие Византии. - Сведловск, 1979. - С. 61.
- ⁷ www.dictionarofarthistorians.org
- ⁸ The History of Psellos. - P. 10.